

7. Прокофьев Г. Л. Ирония как прагматический компонент высказывания (на материале английского языка): Дисс. ... канд. филол. наук / Г. Л. Прокофьев. – К., 1988. – 206 с.

8. Серебренников Б. А. Языковая номинация (общие вопросы) / Б. А. Серебренников. – М., 1977. – 360 с.

9. Шонь О. Б. Мовностилістичні засоби реалізації гумору, іронії і сатири в американських коротких оповіданнях: Дис. ... канд. філол. наук / О. Б. Шонь. – Л., 2003. – 225 с.

10. Muecke D. C. The compass of irony / D. C. Muecke – London, 1969. – 386 p.

УДК 82-141.09

Богдана Ткач
(Івано-Франківськ)

РЕЛІГІЙНА ЛІРИКА ЯК ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРНА КАТЕГОРІЯ

У статті йдеться про зв'язок релігійної лірики як теоретико-літературної категорії з релігією на основі англомовних досліджень Н. Фрая, Т.С. Еліота, Дж. Сантаяни та російських дослідників: Т. Жирмунської, А. Любомудрова, В. Захарова. Розглядається питання стосунку поезії загалом та релігійної поезії як такої з релігією. В теоретичному аспекті пропонується підхід до вивчення релігійної лірики на основі онтології релігійного компоненту в художньому тексті.

Ключові слова: релігійна поезія, релігія, Біблія, екстралітературний чинник, функціональність, релігійна насиченість, канон, догма.

Дослідження сфери перетину літератури та релігії у вітчизняному літературознавстві позначене працями С. Абрамовича, В. Антофійчука, І. Бетко, І. Даниленко, І. Качуровського, З. Лановик, І. Набитовича, А. Нямцу, О. Яковини та інших науковців. Але якщо в Україні дана проблематика набула чималої актуальності у зв'язку з відродженням призабутої духовності та необхідністю подолання наслідків довготривалого панування атеїстичного режиму, то західне літературознавство має чималу історію аналітичних міркувань про взаємовплив релігії та літератури. Найбільш фундаментальними в англомовному світі є дослідження Н. Фрая, Т. Еліота та Дж. Сантаяни.

Н. Фрай намагається дослідити Біблію з точки зору літературознавця. Результатом цього дослідження постає книга «Великий код:

Біблія і література» (1982). Розглядаючи біблійний текст як літературний, дослідник виходить з переконання, що «Біблія ніяк не є насамперед літературним твором» [8, с. 93] і акцентує на тому, що Біблія – це «щось більше ніж літературний твір» [8, с. 312]. Таким чином Н. Фрай вказує на первинність релігії в Біблійному тексті, який є фактом літератури, вочевидь не художньої за своїм прямим призначенням, але такої, що містить ознаки художності, інакше чи змогли б елементи Біблії сформувати міфологічний універсум «на якому базується західна література до XVIII ст. і якими все ще оперує» [8, с. 9]. Для нього Книга книг є «ключовим елементом у нашій власній образній традиції» [8, с. 19]. Н. Фрай приділяє багато уваги зв'язку Біблії з міфологією. Для нього твердження «Біблія – це оповідь і Біблія – це міф є принципово тим самим твердженням» [8, с. 67]. Однак Біблія безумовно є фактом літератури за своєю формою. Художність як літературна категорія безумовно притаманна Книзі книг, хоча основна її функція – релігійна. Наше дослідження загалом цікавиться художньою літературою, зокрема ліричною поезією, де художність – основний критерій її вартості, а релігійний елемент є не другорядним, але визначальним елементом в структурі лірико-поетичного тексту. Н. Фрай вважає, що «зазвичай священна книга пишеться з такою концентрацією поетичності, що наближається до поезії» [8, с. 29].

Проте, коли говорять, що релігія користується послугами поезії для своїх цілей, треба розуміти, що іншого оприявлення свого шляху власного здійснення, існування на синкретичній стадії, та й на стадії не сформованості окремої естетичної сфери свідомості (наприклад, раннє Середньовіччя) релігія не мала. А у випадку з релігійною лірикою слід враховувати власне синкретичну форму первісно-генетичного зв'язку релігії з мистецтвом слова за якої питання про те, що було першим – релігія чи поезія втрачає слухність, тому що поетичність в умовах синкретизму є не засобом, яким послуговується релігія для своїх потреб, а є поряд з ритуалом єдиною можливим способом оприявлення релігійного почуття.

Т. Еліот автор есе «Релігія і література» (1935). Головна думка його роботи полягає в тому, що «літературну критику потрібно доповнювати критикою з певної етичної та богословської позиції» [10]. Дослідника цікавить не релігійна література як така, а накладання «нашої релігійності до критики будь-якої літератури» [10]. Для уточнення він розділяє три типи релігійної літератури: власне релігійна література (поруч з історичною чи науковою); література, яка за своїм спрямуванням призначена популяризувати релігію та «релігійна» чи «духовна» поезія. Останній тип належить до сфери нашої зацікавленості. Т. Еліот вважає,

що характеристика поезії як релігійної не завжди передбачає чітку межу даного явища: «для більшості людей «релігійна поезія» є поезією другого сорту», оскільки вважається, що релігійний поет має справу з обмеженою частиною зображуваного предмета і залишає поза своєю увагою те, що «люди вважають своїми головними пристрастями» [Див. про це: 10]. Однак не слід збувати, що нас цікавить релігійна лірика саме як явище мистецтва слова. Отже первісною постає художність такого поетичного тексту, а вже потім релігійна насиченість. Т. С. Еліот говорить про сучасну йому, а тим більше актуальну сьогодні, кризу релігійного сприйняття життя. При чому, дослідник вважає, що релігійне почуття, як і поетичне, неоднаковою мірою розвинене у різних країнах та змінюється з часом, навіть при умові, що віра та доктрина залишаються незмінними. Навіть, коли реципієнт не сприймає на віру той чи інший постулат, він може його принаймні зрозуміти до певної міри. Але якщо зникає релігійне почуття, то самі слова, через які воно мало бути виражене залишаються позбавленими змісту [Дет., 10].

Але зрештою, питання стосунку релігій та літератури звужується на особі власне критика, який аналізує той чи інший твір, в даному випадку ліричний. Адекватне розкриття глибинного релігійного чи антирелігійного коду поезії залежить від ерудованості та іманентних потенцій реципієнта. Семантичне коло тексту безмежно розширюється перед читачем, який має «ключі» до цього тексту. Проте не слід абсолютизувати проблему адекватності прочитання релігійної лірики тому, що, по-перше, виникає питання: адекватність стосується чого – конкретної релігії (віри, церкви, концепції), тобто екстралітературних чинників, чи навпаки – відповідності художній природі певного тексту як прояву вторинної моделюючої системи, тобто як твору мистецтва (внутрішньо літературний чинник). Щодо останнього, то на перше місце виходить питання про повноцінність сприйняття твору саме як факту мистецтва, а не чогось іншого, чим цей твір може ще бути. І саме це питання належить до фахової зацікавленості науки про літературу.

Релігійна лірика як теоретико-літературна категорія тісно пов'язана з релігійними канонами, догмами уявленнями. У передмові до праці «Витлумачення поезії та релігії» Дж. Сантаяна пише, що поезія та релігія є тотожними по своїй суті і відрізняються лише тим, як «співвідносяться з практичними питаннями» [7, с. 28]. Він називає поезію релігією, «коли вона втручається у життя», а «релігія, коли вона просто відображає життя, виявляється нічим іншим, аніж поезією» [7, с. 28]. Вирішуючи питання про те, чи існує фундаментальна різниця між релігією і поезією, науковець приводить за приклад релігію греків та євреїв називаючи її поезією. Дж. Сантаяна міркує, що віршотворець, сам того не усвідом-

люючи, завжди постає носієм певного релігійного повідомлення: «поет відкриває свою пророчу роль і присвячує себе тому, що стає наче Гомер чи Данте, відданим виразником існуючої релігії, або, наче Лукрецій чи Вордсворт, глашатаєм тієї релігії, у можливість якої вірить. Такі поети усвідомлюють свою найвищу місію, натомість інші, попри силу їх генія не в змозі зрозуміти силу свого вищого призначення» [7, с. 256].

Безперечно, релігійний світогляд притаманний кожній людині імпліцитно. Мислячи в тих категоріях та системах, в яких він вихований, письменник не завжди усвідомлює, наскільки його тексти просякнуті його ж релігійним світобаченням. Для європейського письменника безперечною є християнська модель світоустрою. Читач-християнин, вихований у тій самій традиції, не відчуває ні перешкод, ані незручностей під час читання такого тексту; він узагалі може не звернути увагу на християнську кодовість тексту, оскільки вона іманентно притаманна і йому, читачеві. Однак наше дослідження цікавить роль релігійних концептів у художньому тексті. Питання про функціональне призначення релігійної насиченості тексту належить до сфери зацікавленості науки про літературу.

Розглядаючи зв'язок релігії та мистецтва слова західне літературознавство по замовчуванню розглядає вплив християнської релігії як такої без розрізнення на течії, конгломерати, секти. У русистиці здебільшого приділяється увагу питанням зв'язку російської літератури та більш конкретно православного християнства (Т. Жирмунська, А. Любомудров, В. Захаров та ін.) Історико-літературна праця Т. Жирмунської «Библия и русская поэзия» (1999), в якій автор ретельно досліджує тексти поетів Золотої доби на предмет присутності в них біблійних цитат чи алюзій носить як описовий так і аналітичний характер. Пошук здійснюється крізь призму біографічних фактів та обставин життя віршотворців. Автор приділяє багато уваги особистим релігійним поглядам митців, відтак дослідження насичене фразами типу «християнин до мозга костей, Василий Андреевич (*ідеться про Жуковського – Б. Т.*) оставил нам, сверх всего сказанного, несколько стихотворений характеризующих его именно в этом качестве» [2, с. 51]. Відтак читач намагається зрозуміти: чи то високодуховні вірші вказують на релігійність поета, чи його релігійність апріорі визначає духовну насиченість поезій. Хоча й сама дослідниця, цитує думку М. Струве «говорити про релігійний світ поета завжди небезпечно і навіть двозначно, бо поет звітує лише перед таємничою музою, божеством, а не Богом, Аполлоном, не Христом» [2, с. 170]. Однак ідентифікація будь-яких біблійних конструкцій та впливів у текстах здійснена вкрай скрупульозно, тому фраза «...тема «Біблія і Боратинський» зовсім не вичерпується цитатами з Писання чи вживанням слів культового значення» ще більше посилює інтерес до даної наукової праці. Цікавими є

думки автора стосовно творчості Ф. Тютчева, поезії якого містять чимало євангельських мотивів, проте «не завжди потребують посилення на першоджерело, оскільки він подає не поетичні паралелі – він мислить біблійними образами. Однак в деяких випадках розшифровка дозволяє глибше сприйняти його багатопланові порівняння, метафори та інше» [2, с. 90]. Стосовно творчості О. Блока дослідниця помітила, що в збірці «Вірші до Прекрасної Дами» релігійні мотиви переважають над казковими, однак їх не варто розцінювати як релігійні за своєю суттю, оскільки вони є скоріше ігровими, декоративними [2, с. 160]. Загалом же дослідження містить яскраві зразки російської поезії Золотого віку, де однозначно присутній релігійний компонент в тій чи іншій мірі.

Насправді, вживання біблійної лексики, антропонімів, топонімів не є беззаперечною вказівкою на релігійну насиченість художнього тексту. Слід розрізняти, коли така релігійність є зовнішньою, тобто декоративною, а отже не відіграє функціональної ролі в структурі твору і коли ліричний твір є справді релігійним, тобто релігійним за світоглядними установами, які визначають суть цієї поезії.

Оригінальний підхід до дослідження релігійного компоненту в тексті пропонує А. Любомудров. Науковець займається аналізом зв'язку православ'я та російської літератури і зазначає, що традиція розуміння християнства як «набору моральних правил, при якому всякий прояв природної доброти і співчуття можна назвати християнським вчинком» призвела до нинішнього уподібнення релігії та етики, що нівелює релігію до «постулатів гуманізму та навіть до морального кодексу будівника комунізму» [5, с. 108]. Дослідник наполягає на тому, що православ'я, як, зрештою, і кожна релігія, – «це комплекс догматичних, канонічних, віросповідальних істин» [5, с. 109]. Таким чином науковець вступає в полеміку з В. Захаровим, який при такому підході православними може назвати лише духовні твори [3, с. 7]. В. Захаров притримується позиції, що православ'я не лише в догмах та катехізисі, «але й в стилі життя, світосприйнятті та світорозумінні» [3, с. 7].

Розглядаючи проблему у світлі полеміки А. Любомудрова та В. Захарова видається доцільним проводити дослідження релігійної лірики саме на основі онтології релігійного компоненту в ліричному творі – від давніх архаїчних молитов, де доля особистого звертання до божества прирівнюється до нуля [9, с. 119] до відверто антирелігійної поезії радянської доби, яку теж можна розглядати як релігійну¹ та сучасної лірики, яка, в такому мультикультурному просторі, просто не мислима

---

¹ Абрамович С. Проблема сучасного вивчення Біблії як джерела літературознавчих сюжетів // Наук. вісник ЧНУ, 2003. – Вип. 163-164. Філософія. – С. 21.

без релігійного контексту. Релігійність як кількість та якість «релігійно маркованих» [Термін – 6, с. 97] вкраплень у творі є змінною величиною. Саме ця варіативність і може бути критерієм аналізу широкого кола лірики з релігійним компонентом.

Неможливо розглядати релігійну лірику в теоретико-літературному плані без урахування її зв'язку з релігією. Однак навряд чи теоретично правильно зводити все різноманіття релігійної лірики в різних національних літературах до роздумів над тим чи іншим догматом. Адже крім світових релігій існує неймовірно широке розмаїття різних релігійно-ідеологічних розгалужень, течій, аж до поза церковних релігій, індивідуальних варіантів (не говорячи вже про еклектичні поєднання і конгломерати свідомості, яка не контролюється і не регламентується ззовні). Тому виявляється слушність застосування до теоретичного і практичного студювання релігійної лірики як явища мистецтва слова того методологічного підходу, який щодо філософської лірики розробив і запропонував І. Козлик: згідно з цим, сигнальним критерієм відбору об'єктного матеріалу постає приналежність поетичного тексту саме до ліричного, а не будь якого іншого роду літератури, тобто домінування саме родових, а не видових ознак; у випадку з лірикою релігійною видається первинною характеристикою саме зв'язок з релігією, насичення тексту сакральним змістом [4, с. 327].

Таким чином уможлиблюється збереження балансу в дослідженні релігійної лірики як факту мистецтва слова з урахуванням специфіки релігійної насиченості, яка цікавить науку про літературу саме як функціональний літературний чинник, а не елемент пропаганди.

Аннотація

В статтє идєт рєчє о связи рєлигиозной лирики как теоретико-литературоведческой категории с религией на основе англоязычных исследований Н. Фрая, Т. С. Элиота, Дж. Сантаяны и российских исследователей: Т. Жирмунской, А. Любомудрова, В. Захарова. Рассматривается вопрос отношения поэзии в целом и религиозной поэзии как таковой с религией. В теоретическом аспекте предлагается подход к изучению религиозной лирики на основе онтологии религиозного компонента в художественном тексте.

Ключевые слова: *религиозная поэзия, религия, Библия, экстралитературный фактор, функциональность, религиозная насыщенность, канон, догма.*

Summary

The article deals with connection of religious lyrics as a category of literary theory with religion. It is based on researches of N. Frye, T.S. Eliot,

G. Santayana and Russian investigators T. Zhyrmunskaja, A. Liubomudrov, V. Zakharov. There is regarded a question of relation between poetry generally and specifically religious poetry with religion. In theoretical aspect an approach based on ontology of religious component in artistic text is proposed.

Key words: *religious poetry, religion, the Bible, extraliterary factor, functionality, religious saturation, canon, doma.*

Література

1. Абрамович С. Проблема сучасного вивчення Біблії як джерела літературознавчих сюжетів / С. Абрамович // Наук. вісник ЧНУ, 2003. – Вип. 163-164. Філософія. – С. 21.
2. Жирмунская Т. А. Библия и русская поэзия / Т. А. Жирмунская. – М.: «Изограф», 1999. – 180 с.
3. Захаров В. Н. Православные аспекты этнопоэтики русской литературы // Евангельский текст в русской литературе XVIII-XX веков. Цитата, реминисценция мотив, сюжет, жанр: Сб. науч. тр. Вып. 2. – Петрозаводск, 1998. – 551 с.
4. Козлик І. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. Монографія / І. Козлик. – Івано-Франківськ: Поліскан; Гостинець, 2007. – 591 с.
5. Любомудров А. О православии и церковности в художественной литературе / А. Любомудров // Русская литература. – 2001. – № 1. – С.107-124.
6. Набитович І. Універсум sacrum'у в художній прозі (від Модернізму до Постмодернізму): Монографія / І. Набитович – Дрогобич-Люблін: Посвіт, 2008. – 600 с.
7. Сантаяна Дж. Витлумачення поезії та релігії / Дж. Сантаяна / Пер. З англ. О. Махничева.– Львів: Ініціатива, 2003. – 288 с.
8. Фрай Н. Великий код. Біблія і література / Н. Фрай / З англ. пер. Ірина Старовойт. – Львів: Літопис, 2010. – 362 с.
9. Фрейденберг О. М. Миф и литература древности / О. М. Фрейденберг. – М.: Наука, 1978. – С. 119-120.
10. Элиот Т. С. Избранное. Том I-II. Религия, культура, литература / Элиот Т. С. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lib.rus.ec/b/301902/read#t25>